

Ўзбекистон Республикаси Fanlar akademiyasi
Ўзбекистон Республикаси Fanlar akademiyasi

ЎЗБЕК ТИЛИ ВА АДАБИЁТИ

О‘ЗБЕК ТИЛИ ВА АДАБИЙОТИ

2 / 2021

O'ZBEK TILI, ADABIYOTI
VA FOLKLORI INSTITUTI
ЎЗБЕК ТИЛИ, АДАБИЁТИ
ВА ФОЛЬКЛОРИ ИНСТИТУТИ

uzbek tili va adabiyoti

ЎЗБЕК ТИЛИ ВА АДАБИЁТИ

Журналга 1958 йил январда
Ойбек асос солган

Бир йилда олти марта чикади

2
2021

Ўзбекистон Республикаси
Фанлар академияси
Ўзбек тили, адабиёти
ва фольклори институти

Тошкент - 2021

Бош муҳаррир:

Низомиддин МАҲМУДОВ

Таҳрир ҳайъати:

Раҳматулла БАРАКАЕВ

Маматкул ЖЎРАЕВ

(бош муҳаррир ўринбосари)

Найм КАРИМОВ

Баходир КАРИМОВ

Дурдона ЛУТФУЛЛАЕВА

Абдуваҳоб МАДВАЛИЕВ

(бош муҳаррир ўринбосари)

Бахтиёр НАЗАРОВ

(бош муҳаррир ўринбосари)

Ёркинжон ОДИЛОВ

Эргаш ОЧИЛОВ

(масъул котиб)

Шомирза ТУРДИМОВ

Бокижон ТЎҲЛИЕВ

Алмаз УЛВИЙ

Дурдона ХУДОЙБЕРГАНОВА

Жаббор ЭШОНҚУЛОВ

Берлак ЮСУФ

Қурдон ҚАҲРАМОНОВ

Улутбек ҲАМДАМОВ

Иброҳим ҲАҚҚУЛОВ

Манзилимиз:
100060, Тошкент, Шахрисабз тор кўчаси, 5-уй
Телефон: (71) 233-71-44
E-mail: jurnal_uzlit@mail.ru

Ўзбек тили ва адабиёти
№ 2, 2021

Мухаррир Э. Очилов
Компьютерда саҳифаловчи Г. Эшмуродова

Журнал Ўзбекистон матбуот ва ахборот агентлиги томонидан
19.10.2017 йилда рўйхатга олинган.
Гувоҳнома №0053

МЧЖ "GLOBAL POLIGRAF DIZAYN"
Босмахонасида чоп этилди.
Буюртма № 04
Манзил: Тошкент шаҳар, Юнусобод тумани,
Нурмакон кўчаси, 1-уй.
Қоғоз бичими 70x108, 1/16
Офсет босма. "Times New Roman" гарнитураси.
Шартли-босма табоғи 8.25.
Тираж 535 нусха. Келишилган нархда.

© Ўзбекистон Республикаси ФА, 2021 йил.

катнаштирилмайди: "Хуллас, кадрдон дўстим, шоир ва ёзувчи, журналист (ва ҳоказо) Шунқор Ҳобилнинг куткусига учиб, Умрзоқ Ўроқ ҳақида очерк битиш ишинида ўша овлоқ посёлкага бориб келганман"¹⁴. Л.Бўрихон бу образ оркали қайсидир маънода ўзига ишора қилганини кузатиш мумкин, масалан, унинг ҳам ёзувчи эканлиги, "Жазирамадаги одамлар" номли асар ёзганлиги бир неча асарларда айтиб ўтилади. Аммо, ўзига хос жиҳати шундаки, бу образ бироз прототип мақомида бўлса ҳам, муаллиф уни тасвирлашда киноявий усуллар қўллайди, ҳар бир инсонда бўлиши мумкин бўлган салбийнамо жиҳатларини ҳам кулги остига олиб тасвирлайверади. Романнинг бир ўрнида Шунқор Ҳобилнинг ён дафтаридаги очерк қораламаси китобхонда беихтиёр кулги уйғотади: "Чинор ака, назаримда, сўнгги пайтларда семирган. Лекин ҳалол семирган у!.. Тўлишган бетининг гўштлири дағал, қаттиқ, яғринлари ҳам ем тикилган қопдай тап-таранг, бикки (Маст бўлсам-да, ўпишган чоғимиз бунни яққол ҳис этдим)...¹⁵ Шунқор Ҳобил каби Сафармурод чавандоз образини ҳам роман ва ҳикоялараро кўчиб юришини кузатиш мумкин. Бундай миграцион образлар муаллиф ижодида ўндан ортиқдир.

РЕЗЮМЕ. Мақолада Лукмон Бўрихоннинг образлар системасини яратиш маҳорати, миграцион образларнинг асардан-асарга кўчиб юриш ҳодисаси "Жазирамадаги одамлар" романи, "Сирли муаллим", "Хизр кўрган йигит" қиссалари, "Чўлдан келган ташвиш", "Токчадаги гумор" ҳикоялари асосида таҳлилга тортилади.

РЕЗЮМЕ. В статье анализируются мастерство создания образной системы Лукмана Бурихана, явление перехода миграционных образов из одного произведения в другое на примере романа "Люди жаркой степи", повестей "Загадочный учитель", "Парень, увидевший Хизра", рассказов "Суэта из степи", "Талисман у окна".

RESUME. In this paper, the famous writer Lukman Borikhon's creating skill of the system of characters, the movement of migrating characters from one work to another are analyzed in respect of the novel "The people in desert", the stories "Secret teacher", "The boy who saw the Khizr", "The problem coming from the desert", "The amulet on the shelf".

Таянч сўз ва иборалар: миграцион образ, эпопея, прототип, портрет, ҳикоячи қаҳрамон, сайёр образ, кўчувчи образ, эпизод, маҳорат, жанр, воқеалар ривож.

Ключевые слова и выражения: миграционный образ, эпопея, прототип, портрет, герой-рассказчик, эпизод, мастерство, жанр, развитие событий.

Key words and word expressions: migratory image, epos, prototype, portrait, storyteller hero, mobile character, movable character, episode, skill, genre, scenario

Рустам ШАРИПОВ, Нилуфар ХОДЖАЕВА "ҲИНД САЙЁҲИ БАЁНОТИ" ҲАҚИДА АЙРИМ МУЛОҲАЗАЛАР

Фитратнинг илмий ва бадиий-публицистик меросига назар ташлар эканмиз, унда муаллиф қалбини ўртаган маърифатпарварлик ғоялари давр кўзгусида акс этган сиёсий ва ҳуқуқий муаммолар билан уйғунлашиб кетганининг гувоҳи бўламиз. Ёзувчининг "Ҳинд сайёҳи баёноти" асари фикримизнинг далили бўла олади. У Фитратнинг Туркиядаги талабалик йилларида ёзган иккинчи насрий асари бўлиб, "роман услубида ёзилган бу асар", Садриддин Айнийнинг фикрига кўра, Бухоро аҳолисига "Мунозара"дан ҳам кўра кўпроқ таъсир кўрсатган. Бу ҳар иккала асар

¹⁴ Бўрихон Л. Титраётган тоғ, 204-бет

¹⁵ Бўрихон Л. Жазирамадаги одамлар, 265-бет.

мавзу нуктаи назаридан ўзаро яқин: уларда бухоролик ёш талабанинг она юртида ҳукм сураётган вазиятни халқ ва унинг келажаги фойдасига ўзгартиришга қаратилган фикрлари етакчилик қилади. Агар Фитратнинг биринчи асарида Фаранги билан Мударрис гўё Ҳиндистонда дафъатан учрашиб қолиб, ўзаро баҳсга киришган бўлсалар, бу асарда Ҳинд сайёҳининг Бухорода кўрган-кечирганлари тасвир доирасига тортилади. Асарда Бухоро амирлиги ҳудудидаги ҳаётнинг барча ижтимоий ва маданий қирралари ёритилади, муаммолари ўртага ташланади. Бу асарда ҳам амирликдаги нохуш манзараларни фош этиш пафоси устувор аҳамиятга эга. Файзулла Хўжаевнинг ушбу асарда "амирликнинг чирик системаси" кескин фош қилингани тўғрисида айтган сўзлари унинг Бухоро амирлигига қарши курашда "ёш бухороликлар" учун дастуруламал аҳамиятига молик бўлганидан шаҳодат беради.

"Ҳинд сайёҳи баёноти" форс-тожик тилида ёзилган бўлиб, 1912 йили Истанбулда нашр этилган. Фитрат энди бу асарда Бухоро ҳақида кўп яхши гапларни эшитган ва шу гаплар таъсирида бу кўҳна мулкка таъриф буюрган Ҳинд сайёҳи образида ҳаракат қилади. Шунинг учун ҳам асарда Ҳинд сайёҳининг назарига тушган ва унда ё салбий, ё ижобий фикрларни уйғотган ҳодисалар муаллифнинг типиклаш "ғалвири"дан ўтган ва асарга муайян мақсадда жалб этилган ҳодисалардир. Бинобарин, бу ҳодисаларга берилган баҳо ва бу ҳодисалар таъсирида пайдо бўлган фикрлар ҳам ёзувчи учун айни муддао бўлган фикрлардир.

Фитрат бу асарга ҳам Ҳинд сайёҳи билан бирга иккинчи персонажни киритишни лозим, деб топган. Аммо, "Мунозара"дан фарқли ўларок, бу персонаж Ҳинд сайёҳининг антиподи, аксилқиёфаси эмас, балки маслакдоши бўлган бухоролик навқирон йигитдир. Уни биз "ёш бухороликлар" ҳаракатининг келгуси аъзоси сифатида идрок этсак, хато бўлмайди.

Фитрат асар бошида Бухоро аҳолисини уч тоифага ажратиб кўрсатади: булар уламо, умаро ва фуқародир. У уламони бундай таърифлайди:

"Маълумингизки, Бухоро қадимдан ғоят доно ва зукко бўлиб етишган фузало аҳлини тарбиялаб, вояга етказган. Ҳар куни бир Абу Али, Фаробий, Муҳаммад ибн Исмоил Бухорий ва Улуғбек кабиларни жаҳонга ҳадя этиб, шу тариқа ўзининг шарафли довуғини жаҳон халқларининг кулоқларига зирак қилиб таққан. Аммо, мана, икки юз йилдирки, ўзининг илмий қимматини йўқотмиш. Мирзажон Шерозийнинг¹ келиши билан Бухоро уламолари "зиёдати лафзи салосин" маънисини таҳқиқ этишдек нафъсиз ишга берилиб, адашмишлар. Туркистонлиларнинг кўпчилиги айни шунда таҳсил кўрганлари боис бухоролиларга эргашиб, улар ҳам жаҳолат ва ғафлат ботқоғига ботмишлар. Алалоқибат маданият осмонининг порлоқ юлдузи, инсоният китобининг нурли саҳифаси бўлмиш Туркистонни дўсту душман олдида эпитиш ва гапуриш бобида уятлик бир ҳолга етказмишлар, ҳалокатга мубтало этмишлар"².

Кўрамизки, Бухоро аҳолисини ташкил этган уч тоифа ичида салмоқли мавқени эгаллаган уламо "Мунозара" орқали танишимиз Мударриснинг қавмидир. Фитрат ана шу тоифанинг "нафъсиз иш"ларга берилиши ва адашиши орқасида Бухоро амирлиги XVIII асрдан бошлаб

¹ XVIII асрларда Эрондан келиб, Бухорода ўрнашган мударрис.

² Абдурауф Фитрат. Танланган асарлар. I жилд. – Тошкент: "Маънавият", 98-99-бетлар. "Ҳинд сайёҳи баёноти" асарида олинган кўчирмалар манбаи бундан кейин матндан кейин қавс ичида кўрсатиб борилади.

тубанликка юз тутган ва бугунги кунда "жаҳолат ва гафлат ботқоғи"га ботган, деб ҳисоблайди.

Фитратнинг фикрига кўра, иккинчи тоифа, ўз навбатида, икки гуруҳга ажралади:

"Биринчи, жоҳил ҳокимзодалар бўлиб, оталарининг ҳукмронлиги даврида фиску фужур ва бемаъниларча маишатга берилиб, барча инсоний фазилатлардан, ҳатто зарурий хат-саводдан ҳам бебаҳра қолмишлар. Бошқа бир тоифа аттор ва боққоллар бўлиб, ҳар икки дунёнинг саодатидан имкон борича баҳрамандлик истамишлар ҳамда илму фазл таҳсилини инсоний фазилатлардан биладиларки, ҳаммалари бирлашиб, турлича йўллар билан ҳокимликнинг олий мартабасига етмишлар" (99–100).

"Миллат қандай юксалади, мамлакат қайси йўл билан бойийди, давлатнинг хазинасини қандай тўлдириш мумкин" каби масалалар Фитрат томонидан умаро тоифасига киритилган кишиларнинг тушига ҳам кирмайди. Негаки, улар: "Муайян ҳокими мансабдорнинг халқ олдидаги вазифаси недан иборат, халқнинг ҳокимга нисбатан ҳуқуқи қай даражали" каби андишаларни ҳеч қачон эшитмаганлар.

Бухоро амирлигидаги мудҳиш ҳаёт манзараларининг "муаллифлар"и, Фитрат назарида, ана шу ҳар икки тоифа кишиларидир. Биз юқорида учинчи тоифани тилга олган эдик. Ёзувчи бу тоифага нисбатан муносабатини бундай изоҳлайди: "Фуқаро: Бу бечораларда айб йўқ, улар ҳар ишга қодирдирлар. Бироқ айблари шундаки, буни ўзлари ҳам билмайдилар" (100).

Фитрат Бухоро ҳақидаги ана шундай ҳулосавий фикрлар билан Ҳинд сайёҳи киёфасида Бухоро дарвозасига етиб келади. Сайёҳ тушган арава қуёш ботганидан бирмунча кейин шаҳарга етиб келгани туфайли Бухоро дарвозаси ёпилган ва шаҳар ташқарисида қолган мусулмонларда ичкарига кириш умиди қолмаган эди. Лекин улардан кейин етиб келган "икки-уч аравадаги арманлар" ҳам, сўнгрок "яхудий тўла бир неча аравалар" қаршисида ҳам дарвозалар осонгина очилиб, улар шаҳарга бемалол кириб кетадилар. Орадан бир қанча вақт ўтгач, бояги арманилардан бири ити шаҳар ташқарисида қолганини сезиб, уни ҳам чақириб, олиб кириб кетади. Аммо арманиларнинг ҳатто ити қаршисида очилган дарвоза соҳиблари уларни ит ўрнида ҳам кўрмайдилар. Фитрат ана шу тарзда асар муқаддимасидаёқ умаро тоифасининг фуқарога бўлган муносабатини яққол кўрсатиб беради. Гарчанд фуқарога берилган тавсифда "бу бечораларда айб йўқ", дейилган бўлса-да, сайёҳ тушган араванинг жин кўчада қаршисидан келиб қолган арава туфайли тўхтаб қолиши ва икки ўртада уруш чиқиши манзарасида фуқаронинг ҳам беайб эмаслиги маълум бўлади. Уларнинг ҳар иккиси ҳам "ориятли" бўлгани учун четланиб, иккинчисига йўл беришни хоҳламайди. Фақат муштлашиш натижасигина кимнинг "марҳаматли" бўлиши кераклигини аниқлаб беради. "Улар ҳар ишга қодирдирлар. Бироқ айблари шундаки, буни ўзлари ҳам билмайдилар" – биз шу сахнада бу сўзларнинг чуқур маънога эга эканлигини сезамиз.

Сайёҳ Бухорога илк бор келгани туфайли саройбондан "бирор диққаттортар жой"ни тавсия этишни сўрайди ва унинг тавсияси билан Ҳавзи Девонбегига йўл олади. Ҳовуз чиндан-да катта экан. Ҳовузнинг қибла томонида кенг бир майдон, майдонда эса катта бир масжид қад кўтарган. Бухоро аҳолисининг кўпчилиги намозни шу ерда ўқир экан.

Сайёҳ ҳовуз бўйидаги супада ўтириб, чой ичади, ён-веридаги кишиларни суҳбатга тортади. Бу суҳбатдан маълум бўлишича, одамлар катта меҳларда ҳовуздан сувни ичиш учун олиб кетишаётган экан.

"Мен: Ҳали сизлар ҳам шу ҳовуздан сув ичасизларми?

Мулла бир аччиқ билан сўради: Бу сувга нима қилибди?

Мен: Бунинг соғлиққа катта зиёни бор.

Мулла: "Ҳар бир тирик жонни сувдан яратдик", дейди Қуръони карим. Сувнинг инсон соғлиғига фойдаси бор, наинки зарари бўлса...

...Мен: Қаранг, кўпчилик ҳовузда таҳорат оладилар, оғиз ва бурунларини чайдилар, лой оёқларини ювадилар. Агар сартарошлик, чойхона, каллапаз ва балиқпазларнинг ҳам чиқиндиларининг ҳисобини олсак, ҳар кун бу ҳовузга ярим ман (4 пуд – Р.Ш.) ифлос тушар-ов.

Мулла: Бу билан нима демоқчисиз? Бу ҳовуздан сув ичмайликми?

Мен: Сув ичманглар демайман. Бу ҳовузда таҳорат олманглар, бурун ва оёқларингни ювманглар, ахлат ва чиқиндиларни бунга ташламанглар, демоқчиман. Чунки ичадиган сув тоза бўлиши керак" (103).

Фитрат ана шу сайёҳ киёфасида Бухоронинг турли "диққаттортар" жойларига назар ташлаб, шаҳар ва халқ ҳаётининг хунук манзараларини тасвирлайди. Бу манзараларда унинг эътиборини тортган асосий нарса хурофот ва унинг турфа кўринишларидир. Масалан, у Баҳоуддин мазорини зиёрат этар экан, одамларнинг икки-уч жойда осилган қўчқор шохларини ўпаётгани, от думидан ясалган туғларни кўзларига суртаётгани ва шу туғнинг чўпига "ўзининг паришон рўзғоридан" шикоят қилиб, ҳожат чиқармоқчи бўлганини кўради. Орада маддох пайдо бўлиб қолиб, бемаъни гаплардан иборат қиссани айтиб, одамлардан пул йиғади. Бу манзаранинг гувоҳи бўлган ҳинд сайёҳи дейди:

"Пайғамбаримиз ҳазрат "Қабристонни зиёрат қилингиз, у сизга охиратни эслатади", – деб буюрганлар. Албатта, қабристонни зиёрат қилиш, агар ўлим ва киёматни эслаш учун бўлса, бу яхши ишдир. Аммо, масъала шуки, зиёратни бутпарастлик даражасига етказмаслик жоиз. Инсоф қилинг: Ҳазрат мазоротида намоз ўқийсиз, мазор яловининг чўпига сажда қиласиз, ҳожатларингизни Баҳовиддиндан сўрайсиз. Бугун Бухорои шарифда кимса йўқки, "Ё, Оллоҳ!" ўрнига "Ё, Баҳовиддин!" деса. Бу ишларнинг ҳеч бири шариатда жоиз эмас... Биз Ҳазрат Баҳовиддинни яхши кўрамиз, аммо, бу муҳаббатимиз, эҳтиром ва зиёратимиз бизни шариат қонунларидан чиқариб, баҳовиддинпарастликка олиб келмасин" (107).

Агар Ҳамза 1929 йилнинг мартада Шохимардонда Ҳазрати Алининг сохта мазоридаги латта-путталарни йўқотиб, бутпарастликка қарши курашмоқчи бўлган ва шу курашда ҳалок қилинган бўлса, Фитрат худди шундай ҳаракатни Ҳамзадан қарийб йигирма йил аввал катта назокат билан қилган. Ўшанда ҳам халққа сўз ёрдами билан, Пайғамбаримиз ҳадисларини келтириш йўли билан тушунтирмоқчи, зиёрат билан бутпарастлик ўртасидаги фарқни кўрсатмоқчи, бутпарастликнинг шариатга мутлақо зид ҳодиса эканини айтмоқчи бўлган. Агар ўйлаб кўрилса, бутпарастлик сингари ҳоллар уламолар томонидан қораланиши, ҳатто бартараф этилиши лозим. Лекин вазиятнинг ҳам кулгили, ҳам аянчли томони шундаки, бундай ишлар улар иштирокида, уларнинг рағбатлантиришлари орқасида содир бўлади ва улар шахсий тамалари йўлида бундай ношаръий ишларга қўл урадилар. Шу тарзда мавзу яна дин арбобларига бориб тақалади.

Сайёҳ Кўкалдош мадрасасини зиёрат қилар экан, ҳамроҳи мадрасада бир юз қирк бир хужра, дарсхона, кутубхона, масжид ва умумий ошхона борлиги, йиллик вақф пули 1500 минг танга бўлиб, ҳар йили унинг минг тангаси кутубхонага берилишини айтади. Маълум бўлишича, вақф пулидан 24000 тангани мударрис олар, қолган қисми эса имом, сўфи,

фаррош, мешкоб, сартарош ва хужра эгалари ўртасида тақсимланар экан. Дўстининг бу сўзларидан қувонган сайёҳ: "Алҳамдулиллоҳ, Бухоро бу ваҳждан ўзининг шарафини тўла ҳимоя қилган экан", дейди. Аммо дўсти "ғамли нигоҳ"ини сайёҳга қадаб, "Оҳ... кошки!" – деб қўяди ва "катта машаққат билан" ўзини босади.

Бухорода икки юзга яқин мадраса бўлиб, шулардан ўттиз учтаси олий, ўттиз тўққизтаси ўрта, юздан зиёдаси эса қуйи тоифага мансуб экан. Бундан ташқари, уч юзта қуйи мактаб, ўн битта кутубхона, йигирмадан ортик опхона, шунингдек, беш-олтита қорихона ва қирққа яқин таҳоратхонанинг ҳам мавжудлиги маълум бўлади. Сайёҳнинг дўсти бундай қувончли маълумотлар беради-да, орадан бир неча дақиқа ўтгач, "ух" тортиб, дейди:

"– Оламга тўрт юз олимни берган Бухоройи шариф шунчалик мустаҳкам илмий қувватга эга бўла туриб, эмди... оҳ! Буюк бадбахтлик билан иқрор бўламанки, ҳозир бу маърифат қуёшининг осмони, бу инсоният оламининг жаннати, бу фозиллар дунёсининг маъмур хонадони, бу маърифат оламининг дарсхонаси тараққиёт учун барча имкон ва воситаларга эга бўлса ҳамки, жаҳолатнинг асл макони, хорлик занжирининг асирлигича қоляпти. Тириклик учун барча зарур ашёларга эга бўлишига қарамай ёқасини ажал панжасига топширмиш!" (113)

Хўш бунинг боиси нимада? Бунга ким айбдор?..

Сайёҳнинг ҳамроҳи тилга олинган ўқув даргоҳларининг ҳар бирининг ихтиёрида қанчадан-қанча вақф пулининг борлигини айтган ва сайёҳ буни эшитиб, чин дилдан қувонган эди. Лекин...

"Вожаб! Нега? Бас, шунинг учунки, – жавоб беради ҳамроҳ, – юкоридаги барча хайрли масканлар, ҳисобсиз маблағлар халқ мулкини таловчи бир тўда разолатпеша худобехабарларнинг жаҳолат уйига айланиб, икки-уч ўз қорнини ўйлайдиган инсофсиз кимсаларнинг фасод тўла қозонини қайнатишдан бошқа нарсга ярамаса, бировнинг оғирини енгил қилмаса, улардан халққа қандай наф?" (113–114)

Ҳамроҳ давом этиб, Бухоро амирлигидаги даҳшатли жароҳатлардан бирини очади:

"– Ҳа, икки юзта мадрасамиз бор. Уларнинг ҳаммаси тўрт миллийўн тангага яқин вақфга эгалар. Фақат бу вақфларнинг ҳаммаси иккига бўлуниб, бир қисми "ҳаққи ул-тадрис" (ўқитиш ҳақи – муаллифлар) номи билан дарс берувчиларнинг "ҳамият" чўнтагига киради. Иккинчи қисми эса, хужраларга қараб тақсимланганлари учун, ҳеч шубҳаланмай, бечора муллабаччаларнинг ҳалол ҳақларига, десак бўлар. Бадбахтликни кўрингки, ушбу хужраларни ҳам муфтилар, мударрислар ва бошқа давлатманд уламолар ўзларининг мулкларига айлантиришган. Зеро, муллабаччаларнинг вақф пуллари ҳам ўзлариға олганлар. Ҳатто хужраларни ҳам ўн мингдан қирқ минг тангагача нарҳда сотмишлар..." (114).

Шундай қилиб, Амир Темур давридан шу вақтгача қанчадан-қанча олимларни етиштирганлиги билан мактанувчи уламо Бухоро амирлигидаги мудҳиш шароитнинг бош сабабчиси бўлиб чиқади. У нафақат эски идора усулини қўллаб-қувватлаши, ҳар қандай янгиликка, ҳаттоки, "усули жадида" мактабларини очишга ҳам қаршилиқ кўрсатиши, балки мадраса, мактаб, кутубхона ва талабаларга ажратилган катта маблағни "туя қилиши" билан ҳам Бухорони "жаҳолатнинг асл макони", "хорлик занжирининг асири"га ҳам айлантирмоқда эди. Демак, "Мунозара"да айтилганидек, Бухородаги аҳволни танглаштирган асосий сабаб илмга бўлган рағбатнинг йўқлигидир.

Агар Фитрат "Мунозара"да Европадан ўрганиш, Европа илмидан баҳраманд бўлган ҳолда тараққиётга эришиш мумкин, деган ғояни қўйган ва Бухоро амирлигидаги аҳвол таҳлили уни шу хулосага олиб келган бўлса, бу асарда Бухоро жароҳатларини очиш асносида Шарқнинг Европа халқлари тарихида ўйнаган буюк ролини кўрсатишга ҳам эътиборни қаратган.

Сайёх дўстининг Бухородаги бугунги вазиятдан маъюслангани ва хатто умидсизланганини кўриб, унинг диққат-эътиборини ўрта асрлар тарихига жалб этади:

"... Бугун бизни ўз ихтиролари билан, янги-янги ҳунарлари билан ҳайратда қолдираётган Оврупонинг аҳволи ўрта асрларнинг бошларида ҳозирги аҳволимиздан ҳам бадтар эди. Аҳоли жохил ва мазлум, ҳоким ва руҳонийлари эса фожир ва золим эдилар. Руҳонийлари жуда кўп ерга эга бўлишиб (*худди Бухоро ё Туркистондагидек! – муаллифлар*), ҳар бирларининг ўз байроқлари бор, боз устига пул ҳам зарб этар эдилар. Айримларининг мулклари эса бутун бир вилоят ерларига келарди. Ҳукумат кишилари уларнинг ерларига кириб, солиқ ололмаганлар...

Фақат бугина эмас, улар ҳукумат ишларига ҳам аралашар, ўша даврнинг қирол ва императорлари ўзларини калисонинг муҳиблари, деб билишарди. Бирон-бир амир ёки подшоҳ руҳонийларнинг гапларини икки қила олмаган" (118–119).

Фитратнинг Бухоро мадрасаларида таҳсил кўрган йилларида бу мадрасалардаги аҳволни яхши билганлиги ва ўрганганлиги шубҳа уйғотмайди. Бироқ шу муҳитда улғайган талабанинг Европа халқлари тарихидан бу қадар хабардорлиги ва билим бойлигидан ўз ўрнида фойдаланиши унга нисбатан ҳурмат туйғусини уйғотади.

Фитрат яна 1095 йилда бошланиб, 1492 йилга қадар давом этган салиб юришига тўхталиб, худди шу вақтда Европа уруш ҳаракатларини исломга қаратганига қарамай, Европа аҳли билан мусулмонлар ўртасида яхши муносабатлар ўрнатилгани ва бу муносабатлардан биринчи навбатда Европа аҳли кўп моддий ва маънавий фойда кўрганлигини айтади. Сўнг ўз фикрининг исботи сифатида француз олими Шарл Санивюснинг қуйидаги фикрларини келтиради:

"Ўн биринчи асрда Оврупа ва ислом олами бутунлай бир-бирларига қарши эдилар. Оврупа шаҳарлари кичик ва оддий, кишлоқлари вайрона кулбалардан иборат бўлган... Ислом олами эса Бағдод, Шом, Миср, Андалус сингари бутунлай обод ва кўркем шаҳарлар, мармар билан безатилган саройлар, мукаммал корхоналар, мадраса ва мактаблар, зийнатли ва озода бозорларга эга бўлган. Далаларнинг ҳар қадамидаги гўшалару хирмон-хирмон ҳосилни кўрганнинг кўзи қувонар эди. Испания билан Туркистон ўртасида савдо қарвонлари бемалол бориб келарди. Овруполилар мусулмонлар тараққийсини холис ният билан қабул қилиб, касб ва ҳунар ўрганиш ниятида ислом шаҳарларида таҳсил кўрганлар. Оврупа мусулмонлар билан алоқа ва муносабат ўрнатиш орқали тараққий қилган. Оврупалиларнинг ислом оламидан қабул қилган ишлари тубандагилар:

З и р о а т: кўк буғдой, тут дарахти, гугурт, хурмо, лему, пўртахол пахта, қахва ва найшакар.

С а н о а т: шойи газламалар, зар тўқиш, шиша, ойна ва қоғоз.

И л м - ф а н: ал-жабр ва ал-муқобала, ҳандаса, чизмачилик, кимё, ҳисоб ва ҳоказо. Ислом аҳли Юнон, Эрон, Ҳинд, Чиннинг илму фандаги ихтироларини тўплаб ва ўзларидан кўпгина нарсалар қўшиб, охир-окибат буларнинг барини оврупалиларга топширдилар" (120).

Француз олимнинг Фитрат диққат-эътиборини қозонган бу эътирофномаси икки томондан аҳамиятли. Биринчидан, бу унутилаёзаган ҳақиқат муаллифнинг ҳали талаба бўлишига қарамай, жаҳон халқлари тарихини, шу жумладан, Шарқ ва Ғарбнинг ўзаро муносабатларини пухта ўргангани, бинобарин, ақл ва заковати юксалгани ва ўз ватандошларига миллий таракқиёт йўлини кўрсатиш ҳуқуқига эга эканидан шаҳодат беради. Иккинчидан эса, модомики, Шарқ, хусусан, Туркистон халқлари ўтмишида шундай таракқиёт босқичига кўтарилган ва ҳатто Ғарб халқлари улардан кўп нарсани олган эканлар, демак, бу халқлар яқин келажакда ҳам ўзларининг илгариги мавқеларини тиклашлари мумкин, фақат бунинг учун улар илм ва фанга катта иштиёқ билан киришишлари лозим, деган асар гоёси муайян бир заминга эга, ишонарли ва ишонтирарли гоё ўларок жаранглайди.

РЕЗЮМЕ. Мақолада Фитратнинг "Ҳинд сайёҳи баёноти" асари маърифатпарварлик гоёларининг ўз даврининг сиёсий ва ҳуқуқий муаммолари билан уйғунлашиб кетгани жиҳатидан таҳлилга тортилади.

РЕЗЮМЕ. В статье проанализировано произведение "Ҳинд сайёҳи баёноти" ("Заявление индийского путешественника") Фитрата с точки зрения гармония идеи просветительства с политическими и правовыми проблемами своего времени.

RESUME. The article analyzes Fitrat's "Statement of the Indian Traveler" in terms of the harmonization of Enlightenment ideas with the political and legal problems of his time.

Таянч сўз ва иборалар: Фитрат, "Ҳинд сайёҳи баёноти", маърифатпарварлик гоёлари, ҳинд сайёҳи, тасвир, услуб, ифода, маҳорат.

Ключевые слова и выражения: Фитрат, "Ҳинд сайёҳи баёноти" ("Заявление индийского путешественника"), просветительские идеи, индийский путешественник, описание, стиль, выражение, мастерство.

Key words and word expressions: Fitrat, "Indian Traveler's Statement", Enlightenment Ideas, Indian Traveler, Image, Style, Expression, Skill.

Гулноза ЖҶРАЕВА

БОЛАЛАР ШЕЪРИЯТИДА ҲАЖВНИНГ ЎРНИ

Болалар адабиётида ҳажвий образнинг майдонга келиш жараёнларини кузатиш муҳим. Болалар адабиёти – бегубор адабиёт. Унда болаларга ҳос турфа туйғулар, орзу-умидлар, идеаллар ўз аксини топади. Айни чоғда болалар шеърияти ҳам инсоният болалиги сингари содда ва бегубор самимиятга йўғрилган. Ушбу маънавий ҳудуд инсониятнинг бир парчаси сифатида унинг кечмишидаги бутун мураккаблик ва зиддиятларни ўзига ҳос тарзда намоён қилади. Шу боис болалар, бир томондан, ақли, мард, жасур, кўркмас, адолатпарвар, виждонли, ватанпарвар бўлишса, иккинчи томондан, шўх, ўйинкарок, тўполончи, дангаса, ялқовлиги, баъзан эса нафсини тиёлмаслиги, ширинликка ўчлиги, очофатлиги билан диққатни тортади. Болалик олами айни шу жиҳатлари билан катталар олаmidан фаркланади. Маълумки, психологик нуқтаи назардан катталарда характер хусусиятлари тўлиқ шаклланган бўлиб, ҳаётдаги ҳар бир воқеа-ҳодисага ақл-мушоҳада орқали ёндашади. Катталар орасида учрайдиган салбий тишлар ўзига ҳос барқарор табиати билан фаркланиб туради ва уларнинг адабиётдаги тасвири ҳам алоҳида ҳажвий бўёқларни тақозо этади. Кичкинтойлар оламида нисбатан бекарорлик мавжуд. Улар табиатида учрайдиган баъзи бир нуксонлар, қусурлар вақт ўтиши билан ақлнинг қуюлиши, фикрнинг тиниқлашуви, ўқиш, билим олиш ва турли тарбиявий воситалар натижасида ижобий томонга ўзгариши мумкин.

МУНДАРИЖА

Тилшунослик

А. Собиров. Миллий тиланишдан миллий юксалишга ўтишда давлат тилининг ўрни.....	3
Ш. Кучимов. Маъмурий суд ҳужжатлари тилининг юрислингвистик тадқиқи.....	8
А. Мадвалиев, Н. Маҳжамов . Халқаро терминэлементлар ва термин ижодкорлиги.....	14

Фольклоршунослик

М. Жўраев. Ўзбек фольклорида астраль мифлар типологияси.....	21
А. Ёргачев. Дўмбиря куйлари таснифига доир.....	29

Илмий ахборот

Х. Ҳамидов. Миллийликни қайта яратишда таржимон маҳорати.....	33
Ш. Имомназарова. Мавсумий маросим фольклорини ўрганишдаги муҳим мавза.....	37
Ў. Рўзиева. Лукмон Бўрихон асарларида сайёр образлар.....	44
Р. Шарипов, Н. Ходжаева. "Ҳинд сайёҳи баёноти" ҳақида айрим мулоҳазалар.....	49
Г. Жўраева. Болалар шеърларида ҳажининг ўрни.....	55
О. Ҳамроева. Таширӣ санъатида бадийят, кофия ва вази уйғунлиги.....	60
А. Эшпиезова. Қиссада рамзий-мажозий тасвир.....	64
Б. Жовлиев. Назар Эшонкул хикояларида мифологик образлар.....	68
Г. Раҳимова. Поэтлик образ яратиш: анъана ва маҳорат.....	70
О. Абдурахмонова. Навоийнинг хоразмлик издоши.....	73
Б. Бўронова. "Юлдузли тунлар"даги шеърӣ парчалар таржимаси.....	77
Ф. Бафоев. Ўзбек ва немис халқ мақолларида ҳайвонлар образи.....	81
А. Сабриев. "Ҳусну дил" дostonининг матний тадқиқи.....	85
М. Ҳафизова. Эркин Воҳидов ижоди шаклланишида "Ғайратий мактаби"нинг ўрни.....	88
М. Оманова. Сатдулла Сиёевнинг "Аҳмад Яссавий" романи ҳақида.....	91
Д. Матқурбонова. Чўлпоннинг "Тавхарой" хикоясида аёл тақдири тасвири.....	94
М. Мансурова. Ижодкор образининг ўрганилишига доир.....	98
О. Исманова. Рамзий тасвир маҳорати.....	101
Д. Собирова. Ўзбек болалар шеърларида ономатопеядан фойдаланиш.....	103
Ж. Сиддиқов. Урбаноллингвистика – тилшуносликнинг янги йўналиши сифатида.....	106
А. Ҳасанов. Иш қуроллари ва уй анжомлари билан боғлиқ диалектизмларнинг лингвистик аҳамияти.....	110
З. Муқимова. <i>Белида белбоғи бор</i> иборасининг лингвостилмавий хусусиятлари.....	114
Д. Ўраева, Н. Ҳикматова. "Бозор" сўзи ишгиросида шаклланган ясама сўз, бирикма ва иборалар.....	119
А. Расулова. Тил сатҳида майдонлараро боғланиш.....	122

Фанимиз заҳматкашлари

Ф. Сапаева. Уч халқ адабиёти хизматидаги олим.....	127
Ҳ. Ҳомидий. Ёшларнинг маънавий пешвоси.....	130

CONTENT

LINGUISTICS

A.Sobirov. The role of the state language in the transition from national revival to national development.....	3
Sh.Kuchimov. Jurisprudential study of the language of administrative court documents.....	8
A.Madvaliev. N.Mahkamov. International term-elements and term creativity.....	14

Folklore studies

M.Juraev. Typology of astral myths in Uzbek folklore.....	24
A.Ergashev. On the classification of dumbira tunes.....	29

Scientific information

H.Hamidov. The skill of a translator in re-creating nationalism.....	33
Sh.Imomnazarova. An important source in the study of seasonal ceremonial folklore.....	37
U.Ruzieva. Traveling images in the works of Lukman Burikhan.....	44
R.Sharipov, N.Xodjaeva. Some comments on the "Indian Tourist Statement".....	49
G.Juraeva. The role of humor in children's poetry.....	55
O.Hamroeva. The combination of art, rhyme and vazn in the art of Tashri.....	60
A.Eshniyazova. Symbolic-figurative image in the story.....	64
B.Jovliev. Mythological images in the stories of Nazar Eshankul.....	68
G.Rahimova. Creating a poetic image: tradition and skill.....	70
O.Abdurahmonova. A follower of Navoi from Khorezm.....	73
B.Buranova. Translation of poetic fragments in "Starry Nights".....	77
F.Bafoev. The image of animals in Uzbek and German folk proverbs.....	81
A.Sabriev. Textual research of the epic "Husnu dil".....	85
M.Hafizova. The role of the "School of Gayratiy" in the formation of Erkin Vahidov's work.....	88
M.Omanova. About Sadulla Siyayev's novel "Ahmad Yassavi".....	91
D.Matkurbanova. The image of a woman's destiny in Cholpon's story "Gavharoy".....	94
M.Mansurova. Concerning the study of the image of the creator.....	98
O.Ismanova. Symbolic image skills.....	101
D.Sabirova. Use of onomatopoeia in Uzbek children's poetry.....	103
J.Siddikov. Urbanolinguistics as a new direction of linguistics.....	106
A.Hasanov. The Linguistic significance of dialectisms related to work tools and household appliances.....	110
Z.Mukimova. Linguocultural features of the phrase there is a "Белбоси бор".....	114
D.U'raeva, N.Hikmatova. Artificial words, combinations and phrases formed with the participation of the word "bozor".....	119
A.Rasulova. Intersectual communication at the language level.....	122

Doers of Science

F.Sapaeva. Scholar in the service of three nation literatures.....	127
H.Homidiy. The spiritual leader of the youth.....	130